

Şorlar

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Şorlar ŞORLAR

1990'lı yıllarda Şor boyları (Kereş, Sebi, Tortkın, Aba, Çeleh, Taeş) esasen vatanlarında yaşamaktaydılar.[1] Günümüzde Şorların %99.2'si Rusya'nın Kemerovo vilayeti, Hakasya ve Gorno-Altay Özerk Cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Şorların çok az bir bölümü ise Orta Asya ve Kazakistan, Ukrayna, Gürcistan, Litvanya ve Letonya'ya yerleşmiştir. Bu ülkelerde yaşayan Şorların büyük bölümü asimile edilmiş durumdadır.

Şehir nüfusu genellikle Taştagol, Mejdureçensk ve Mıski şehirlerinde yoğunlaşmıştır. 1989 yılında Kemerovo vilayeti toplam nüfusu içerisindeki Şorların oranı %0.4'ü bulmaktaydı. 1970-1989 yılların arasında Şorların yaşadığı yerleşim birimleri birleştirilmiş, bazı küçük köyler ortadan kaldırılmıştır. Bu dönem içerisinde büyük yerleşim birimi sayısı yarıya düşmüştür.

Etnik bilincin değerlendirilmesi amacıyla 1976-1986 yılları arası dönemi kapsayan bir anket yapılmıştır. Bu ankette Şorların diğer etnik gruplarla benzerlik ve farklılık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanıyordu.

Elde edilen veriler karşılaştırıldığında 1986 yılında Şorların, kendi etnosu ile dil, yüz çizgileri ve kökeni bakımından diğer etnoslarla olan yakınlık derecesine ilişkin sorulara verdikleri yanıtlar, 1976 yılındaki anket sonuçlarından farklılık göstermektedir. Buna rağmen, hem 1976 yılındaki, hem de 1986 yılında yapılan ankete katılanlar, diğer etnoslarla Şorlar arasında ayırdedici özelliklerin dil ve yüz hatları olduğunu belirtmiştir. Maddî kültür değerleri açısından çok önemli farklılıklar kaydedilmemiştir. Dil, kültür ve yaşam tarzı bakımından kendilerine yakın olarak bazı Türk kavimlerini (Hakas, Altay, Kazak, Tatar, Kumandi vb.) göstermişlerdir. 1976 yılında ankete katılanların %13'ü kültür ve yaşam tarzı bakımından kendilerine yakın olarak Rusları

gösterirken, 1986 yılındaki ankete katılanların ise sadece %1'i bu görüşü paylaşmıştır.

Sorulara verilen yanıtlar sosyal yaşam standartları ve eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların akraba kavimleri tanıma yüzdesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Etnik bilinç seviyesi araştırmaları, Şorlarda etnik bilincin en üst seviyesi olarak nitelenen etnik düzeyde olduğunu göstermektedir. Bir sonraki düzey grup bilincidir. Şorlar güney ve kuzey grubu olarak ikiye ayrılırlar. Etnik bilincin ikinci düzeyi olarak grup bilincinin oluşumunda yayılma faktörü önemli rol oynamıştır.

Günümüzde Şorlarda, sahip oldukları maddî ve manevî kültürde gelişme içeren ve etnik yapıda dönüşüm sürecinin bir çeşidi olan etnokültürel değişim görülmektedir.

Toprağı işlemek için, traktör, biçerdöver vb. gibi tarım makineleri kullanılmaktaydı. Güney kısmının dağlık bölge olması, toprakların ekin için elverişli olmaması ve teknolojik donanımın yetersiz oluşu verimliliği düşürmekteydi. Bu nedenle bölge halkının temel uğraşları hayvancılık, arıcılık ve çam fıstığı üretimi idi.

Şorlar eski dönemlerde yaban arısı balı toplamaktaydılar. Bununla birlikte, Rusların etkisi ile arıcılık daha da geliştirildi. Şorlardan bazıları bu alanda uzmanlaşmıştır.[2] Son dönemlerde zararlı haşereler arı sayısının hızlı bir şekilde düşüşüne neden olmuştur.

Balıkçılık ve toplayıcılık (şifalı bitkiler, bitki kökleri) Şorların bir başka uğraşı alanıdır. Şorlar ağ, olta, korçagi ve başka yöntemlerle balık yakalamaktadırlar. Şorlar Sibirya ormanları ve dağ eteklerinde sık bulunan şifalı bitkilerden ilâçlar hazırlamaktadırlar. Bu bitkilere örnek olarak papatya, öksürükotu, kılıç otu vb. gösterebiliriz. Ayrıca yaban sarımsağı, şakayık ve başka bitkilerin köklerini de toplamaktadırlar. Şorların %80'inin kendi bahçesi bulunmaktadır. Dağlık Şor'un güneyinde genelde arpa ve sebze, kuzeyinde ise meyve yetiştirilmektedir. Şorların bir çoğu büyük baş hayvan, at, tavuk, kaz vb evcil hayvan beslemektedirler.

Kırsal kesimlerde yaşayan Şorların bir kısmı kütüphane, mağaza, okul veya köy Sovyet'i gibi yerel kurumlarda çalışmaktadırlar.

Şor ailelerinin başlıca geçim kaynağını devlete verdikleri veya pazarlarda sattıkları çam fıstığı, kürk, bal, şifalı bitkiler ve yemişlerden elde ettikleri kazanç oluşturmaktadır. Bölgenin sanayileşmesi 1930'lu yıllarda başlamıştır. Bölgede madencilik, ağaç sanayi ve eskiden de mevcut olan altın madenciliği geliştirilmiştir. Sanayiinin geliştirilmesi ile buralarda büyük yerleşim birimleri ve şehirler kurulmaya başlamıştır. Şorlar sanayi sektöründe de istihdam edilmiştir. Sanayileşme bölgedeki diğer halkların, özellikle Rusların sayısında artışa neden olmuş ve zamanla Şor nüfusu azınlık durumuna gelmiştir. 1939 yılında Dağlık Şor Millî Bölgesi'nde Şorlar nüfusun %10'unu oluşturmaktaydılar. Bu Dağlık Şor Millî Bölgesi statüsünün kaldırılması için yeterli bir sebep olmuştur.

1960 yılında toprakların verimsizliği gerekçesi ile Dağlık Şor'da faaliyet gösteren kolhozlar kaldırıldı. Şor'un güneyinde herhangi bir alanın geliştirilmemesi bölge halkının ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimine darbe indirmiştir.

Araştırmalarımız, bölgedeki birçok yerleşim biriminde (Şor-Tayga, Uzengol, Aşağı Alzak, Yukarı Alzak, Kiçi vb) elektrik enerjisinin olmadığını göstermektedir. Otomobil yolları çok kötü ve bakımsız durumda olduğundan Taştagol, Şeregeş, Miski şehirleri ile civar köylerin otoyol bağlantısı yoktur. Şor'un güney ve kuzeyinde sadece bir kaç köy Sovyeti'nin Taştagol ve Miski şehirleri ile telefon bağlantısı bulunmaktadır. Yetersiz tıbbî hizmet ahalinin tepkisini çekmektedir. Köylerde sosyal faaliyet yok denecek kadar azdır. Yemekhane, lokanta, çocuk bakım evi, kuaför hizmetleri vb hizmetler bulunmamaktadır. Bu gibi nedenler kırsal kesim nüfusunu göçe zorlamaktadır. Kuzey Şor kasabalarında içme suyu problemi yaşanmaktadır. Önceleri içme suyu Mrassu, Tomi nehirleri ve kollarından temin edilirken, günümüzde suyun içilemez hale gelmesi nedeni ile içme suyu arabalarla dışarıdan getirilmektedir. Sibirgin kömür yataklarında kömürün açık yöntemle çıkarılması asit

yağmurlarına yol açarak çevrenin kirlenmesine, bitki örtüsünün yok olmasına neden olmuş, bu durum insan ve hayvanları olumsuz yönde etkilemiştir. Dağlık Şor'daki ormanlar yıllarca İç İşleri Bakanlığı Dairelerince vahşice yok edilmiştir.

Şorların yaşadığı bölgelerdeki olumsuz şartlar doğal olarak yaşam standartlarını düşürmüş, kültürel ihtiyaçlarını karşılamamış ve bu tür sorunlar halkın psikolojik durumuna da yansımıştır.

Doğal olarak, bu şartlar Şorların kendi kültürlerine yaklaşımlarını da etkilemiştir. Araştırma yaptığımız dönem içerisinde ev aletleri, geleneksel yapı şekli ve bu gibi bir çok geleneksel kültür unsuru aşınmış veya tamamen yok olmuştur.[3]

Günümüzde, kırsal kesimdeki Şorların %90'ı tek katlı ahşap evlerde oturmaktadır. Taban döşemesi olarak esasen demir, kiremit gibi modern malzeme kullanılmaktaysa da, geleneksel tabanlı evlere de rastlanmaktadır. Evlerin duvarları sıvanmakta ve badana yapılmaktadır.

Anket sonuçlarına göre, kırsal kesimdeki Şorların %70'i bahçeli bir ev sahibi olmak istediğini belirtirken, sadece %27.8'i çok katlı apartmanda konforlu daire sahibi olmak istediğini belirtmektedir. Görüldüğü üzere, kırsal kesimde yaşayan Şorlar, yaşam koşullarının iyi olması şartı ile köyü tercih edebileceklerini belirtmektedirler. Ankete katılanlardan hiç kimse evin iç ve dış dekorasyonunda millî çizgiyi taşıyan her hangi bir unsur belirtememiştir. Şorlar evlerinde fabrika üretimi mobilya tercih etmektedirler. Kütükten yapılma geleneksel evler günümüzde yazlık mutfak, avcı kulübesi veya ambar olarak kullanılmaktadır. Yiyecek ihtiyaçlarını ya dükkanlardan ya da atölyelere sipariş vererek karşılamaktadırlar. Dağlık Şor'da ev yapımı veya küçük zanaat atölyelerinde üretilen giyim ve kundura kullanımı çok yaygındır. Yiyecek (mutfak) maddî kültürün en önemli unsurlarından olup, halkın sosyal ve ekonomik durumunun en belirgin göstergesidir. Şorların günlük yiyeceklerini bahçelerinde yetiştirdikleri sebze ve meyveler, et ve süt ürünleri oluşturmaktadır.

Şorlar genelde Rus ve diğer halkların mutfaklarını, yemeklerini benimsemiştir. Buna rağmen geleneksel yemek çeşitleri günümüzde de varlığını sürdürmektedir. “Tolkan” (arpa unu ile su, bal ve sütü karıştırarak hazırlanan bir çeşit yemek), “Urge” (erişte çorbası), “Kalaş” (ekmek), “Tutpaş” (bir çeşit hamur yemeği) gibi geleneksel yemekler günlük yemek mönülerini oluşturmaktadır. Milli mutfaka ilişkin anket sonuçlarına bakıldığında geleneksel yemekler hakkında bilgisi olanların oranında artış gözlenmiştir. 1-3 arası geleneksel yemek çeşidi bilenlerin oranı artarken,[4] ve daha fazla çeşit bilenlerin oranı %11.3’den %4’e kadar gerilemiştir. Kadınlar erkeklere oranla bu konuda daha başarılıdırlar. Ayrıca önceki yıllarda geleneksel mutfak konusunda sadece yaşlılar bilgi sahibi iken, günümüzde genç ve orta kuşağın da konu ile ilgili bilgi artışı eğilimi içinde oldukları görülmektedir.

Her evde genellikle fabrika üretimi mobilya kullanılmaktadır. 1986 yılında yapılan ankete katılanların yarısından fazlası evlerinde televizyon, radyo; %40’ına yakını ise buzdolabı, çamaşır makinesi ve dikiş makinesinin olduğunu belirtmiştir. Elektrik enerjisi Dağlık Şor’un bütün kasabalarına verilmiş olsaydı, bu aletlerin sayısı büyük ihtimalle daha fazla olurdu.

Modern taşıt aracı kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Yapılan anketin sonuçlarından nüfusun %34’ünün taşıt aracı olarak bisiklet, motor kullandığını görülmektedir. Şehir ve yerleşim birimleri arasında bağlantılar otobüs, tren, veya helikopterle sağlanmaktadır.

Asma motorlu sandallar (oyma sandal “kebe”) rağbet gören bir vasıtaadır. Ayrıca, Şorlar günümüzde de ata binmeyi ve at arabaları kullanmayı sevmektedirler.

Bu küçük halkın manevi kültürüne gelince, 1930’lu yıllarda Dağlık Şor Millî Rayonu döneminde aydın kesimin yarısından fazlası ya sürgün edilmiş, ya da öldürülmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında Şor aydınları savaşta hayatını kaybetmiş ve bu halkın kültürel gelişimine önemli etkiler yapmıştır.

1943 yılına kadar ilk okullarda Şorca dersler verilmekte,

Şorca kitaplar yayınlanmaktaydı. Bu dönemde folklor ekipleri faaliyet göstermekte, Şor şairleri geleneksel toplantılar düzenlemektedir. Daha sonraki yıllarda Şorca eğitim veren Eğitim Yüksek Okulu kapatılmış “Krasnaya Şorya” (Kızıl Şor) gazetesi faaliyetini durdurmuştur. Şorca eğitim veren okullar kapatılmış ve Rusçaya geçilmiştir.

Günümüzde, Şor çocukları eğitimlerini genellikle yatılı okullarda almaktadırlar. Diğerleri ise sekiz yıllık eğitim veren okullarda eğitim görmektedirler. Elimizdeki verileri Ust-Karbız, Ust-Anzas, Çelisu- Anzas, Ust-Kolzaz, Nikolaevsk köy kurullarının verileriyle karşılaştırdığımızda, geçen on yıl zarfında, Şorların eğitim düzeyinde önemli ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Örneğin, okuma yazma bilmeyenlerin oranı %4 azalmış, orta okul eğitimi görenlerin oranı %7.7 azalırken, buna mukabil orta eğitimi bitirenlerin oranı %10, meslekî teknik okulu bitirenlerin oranı da %3.5 artmıştır. Lisans eğitimi alan öğrenci sayısında bir artış kaydedilmemiştir. Şorlar orta eğitimi tamamladıktan sonra genellikle meslekî teknik okulları, yüksek okulları tercih etmektedirler.

Dağlık Şor bölgesinde eğitim durumu hiç de iç açıcı değildir. Uzak köy ve kasabalarda yaşayanlar, özellikle gençler şehirlere göç etmektedirler. Köylerde çocuk sayısı azalınca, yerel yönetimler 10-15 çocuk için okul yapmanın bir anlamı olmadığını savunarak, çocukları ya şehirdeki yatılı okullara ya da köy merkezlerindeki okullara göndermektedirler. Çocuklar ebeveynleri ile sadece hafta sonları ve tatillerde görüşebildiklerinden zamanla evden uzaklaşmaktadırlar. Ebeveynleri çocuklarına gereken ilgiyi gösteremeyince çocukların geleneksel kültürlerine yabancılaşmalarına yol açmaktadırlar. Bunun sonucu olarak kuşaklar arası bağların kopma aşamasına geldiğini söylemek mümkündür.

Şimdi ana dilini, yazılı ve sözlü edebiyatı, halk efsaneleri ve masallarını, Şor millî şairlerini ve yazarlarını, Şorların ne derecede bildikleri ve tanıdıkları ile ilgili sorular üzerinde duralım. Elde ettiğimiz veriler 50-59 yaş erkeklerin %86.3'ünün 1-3 arası halk efsanesi ve rivayeti bildiğini

belirtmiştir. Nadiren, efsaneleri “Altın Aar”, “Altın Poos” vb. adları ile belirtmekte, sadece konusunun ne olduğu hakkında bilgi vermektedirler (Tilki hakkında, Ayılar hakkında, Kokarca hakkında, Pehlivanlar hakkında, Dağlar hakkında gibi). Şorların %80’i bu soruyu cevaplandırmakta zorlanırken, efsane ve rivayetlerden bir parçasını veya adını söyleyebilen katılımcıların oranı çoğunlukla sadece %1.7 olarak belirlenmiştir. Bu konu katılımcıların sosyal ve eğitim seviyesi ve meslekî durumları açısından incelendiğinde bir efsane ve rivayet adı söyleyebilen veya içeriğinin ne olduğunu bilenlerin oranı şu şekilde dağılmaktadır: yüksek mütehassıslar %23, orta sınıf %25, memurlar %19’dan fazla. Bu oranlar G1, G2 ve işsizler grubunda sırası ile %12, %9.2, %11.2 şeklindedir. Aydın kesim ve memurların daha eğitilmiş olmaları ve yerel gazete “Krasnaya Şorya”’da Şor masalları, hikâye ve rivayetlerin yayınlanması bunun en başlıca nedenidir. Bu konuya ilişkin gazetede Şor folkloru⁴, Çaştan i Kapçit⁵ ve başka makaleler yayınlanmaktaydı. Şor bilim adamları, yazarlar, şairler ve öğretmenler eskiden olduğu gibi halen Şor halk şarkılarını, sözlü mirasını vb toplamaya devam etmektedirler. Şair S. Torbakov Şorca onlarca kahramanlık destanı (“Kay”) derlemeyi başarmıştır. 1975 yılında Şorların kahramanlık destanlarını ve başka sözlü halk edebiyatı eserlerinin yer aldığı “Volosyanaya Strunka” kitabı basılmıştır.^[6]

Şorların Hristiyanlık öncesi inancı Şamanizm halkın belleğinden hâlâ silinmemiştir. Yaşlı kuşaktan da insanlar, Kuday, Ayna, Ülgen, Erlik gibi Şamanizm inancı Tanrılarıyla ilgili kozmik mitleri unutmamıştır. Ayrıca Tanrıça Umay ve dünyanın üç katlı oluşu^[7] ve animistik görüşler hala varlığını sürdürmektedir.

Bu sonuçlar eğitilmiş insanların daha fazla gazete okuduğunun bir göstergesidir. Yapılan ankete katılan Şorların sadece %12.6’sı, millî bir gazeteyi okuduğunu belirtmiştir.

Anketimiz Şorların bütün Sovyet bayramlarını kutladıklarını göstermektedir. Orta yaş ve yaşlı insanlar Paskalya, Noel, Yortu, Vaftiz, Aya İlya Günü gibi Hristiyan bayramlarını

kutladıklarını belirtmişlerdir. Bu bayramlar, Ruslarla aynı şekilde kutlanmaktadır.

Sovyet kültürü daha ağırlıktadır. Şor genç kuşağının daha iyi vakit geçirmesini sağlamak ve halkının tarihini öğrenmesi amacıyla Taştagol şehrinde Şorların ataları Olgudek anısına şenlikler düzenlenmektedir.

Şenlikler 1985 yılından itibaren, hasat başlama dönemi arifesinde yapılmaktaydı. Şenlikler önceleri Mustag dağında düzenlenmekteydi, fakat daha sonra Kondoma Nehri vadisinde yapılmasına karar verilmiştir. Böyle bir yer değişikliği yapılıncaya yaşlıların da şenliklere katılma olanağı doğmuştur. Şenliklerde faaliyet grupları gösteriler düzenlemekte, millî güreş ve ok atma yarışları yapılmaktadır. Akşam saatlerinde ocak başında toplananlar, eskilerden sahneler izlerler. Şenliklerde en aktif rol alan "Çıltıs" faaliyet grubudur Şorca şarkılar söylemekle, gösteriler düzenlemektedirler. Dağlık Şor'un kuzeyindeki Çuvaşka köyünde 1986 yılında yaz döneminin bitmesini simgeleyen "Payram" şenlikleri düzenlendi. Şenlikte halk şarkıları (sarın) söylendi, kahramanlık destanlarından (kay) sahne gösterileri düzenlendi, millî güreş, ok atma ve at yarışları düzenlendi. Bu bayramlar, 1920-1930'lu yıllarda Dağlık Şor Millî Vilayeti döneminde her sene kutlanmaktaydı. Düğün merasimleri, kural olarak Sovyet gelenekleri çerçevesinde yapılmaktaydı. Ancak etnolog V.M.Kimeeva, son yıllarda Ust-Anzas köy Sovyet'i tarafından alınan kararla geleneksel unsurlar taşıyan, geleneklere uygun düğün merasimleri düzenleme girişimleri görüldüğünü söylemektedir. 1970'li yıllarla 1980'li yılları karşılaştırdığımızda Şorların kendi kültür ve tarihlerine olan ilgide artış gözlenmiştir. Taştagol, Mejdureçensk, Mıski, Novokuznetsk şehirlerinde Şor folklor grupları oluşturulmuştur. Bu gruplar köyleri dolaşarak şarkı, bilmece ve atasözleri toplamakta ve derlemektedirler. Bir çok yerleşim biriminde grupların gösterileri büyük ilgiyle izlenmektedir. Bu gruplarda sadece gençler değil, her yaşta insanlar aktif rol almaktadırlar. Bu durum, Şorların şarkılarına ilişkin sorulara hem erkek, hem kadınların %55.6'sı halk şarkılarını beğendiklerini belirtmektedirler.

1989 yılında çeşitli branşlardaki uzmanların (dil bilimci, doktor, tarihçi, etnograf ve coğrafyacılar) katılımıyla Taştagol şehir Gorkom (Şehir Parti Başkanlığı) ve Gorsovyet (Şehir Soveti) başkanlığınca Dağlık Şor ve onun yerli halkı Şorların gelenek ve ananelerini canlandırma programı geliştirildi. 1989 yılında Taştagol, Miski şehirleri, Spassk kasabasında Şorca öğretim merkezleri kuruldu. 1990 yılında Şor kökenli pedagoji ilimleri doktoru N.N.Kurpeschko-Tannagaşeva tarafından Şor alfabesi (şorpcik) hazırlanmıştır.

Açılan Taştagol Yurt Bilgisi Müzesi'nde ilk sergilenen parçalar Omsk Üniversitesi'nin 1986 yılındaki etnografik araştırmaları sonucu toplanan kültürel değerler ve bazı ev eşyası koleksiyonu oluşturmaktaydı. Taştagol şehir gazetesi "Krasnaya Şorya" ve Kemerovo vilayet gazetesi "Kuzbass"'ın sayfalarında Şorların kültürü ve tarihi ile ilgili yazılar yayınlanmaya başladı. "Krasnaya Şorya" gazetesinde 50 bölüm halinde yayınlanan Şorca dersleri filoloji doktoru İ. Schentsova tarafından yürütölmekteydi. Ayrıca, çevre sorunlarına da büyük önem verölmekteydi. Bu amaçla Şor Millî Parkının kurulması ve turizmin geliştirilmesi programları hazırlandı.

Böylece, son yıllarda Şorların geleneksel meslekleri, bölgenin zengin doğal kaynaklarının bilinçsizce yok edilmesi (planlı şekilde ormanların kesilmesi, nehirlerin kirlenmesi, çam fıstığı üretiminin, avcılık ve balıkçılığın yok olmasına yol açmaktaydı) sonucu tarihe karışmaktadır. Günümüzde Şorlar orman sanayiinde, endüstri ve yerel devlet dairelerinde çalışmaktadırlar. Fakat kırsal kesimdeki Şor ailelerinin başlıca gelir kaynağını kişisel işletmelerinden elde ettikleri gelirler oluşturmaktadır.

Günümüzde Şor kültürü Rus kültürünün baskısı altında olsa da, geleneksel değerlerini hâlâ koruyabilmiştir. Rus mutfağının egemen olduğı Şor mutfağının geleneksel yemek ve içecekleri varlığını sürdürmektedir.

Özerklik statüsünün kaldırılması Şorların manevî kültüründe olumsuz etkiler bırakmıştır. Şor yazı dilinin yok olmasına

neden olmuştur. Günümüzde Şorlar Rusça eğitim görmekle beraber, birkaç okulda da Şorca dersleri verilmektedir.

Şorlar, genelde resmî ve dinî bayramlar kutlamaktadırlar. Ayrıca Şor geleneksel bayramlarını canlandırma çabaları da dikkat çekicidir. Geleneksel bayramların kutlanması genç neslin kendi kültür ve tarihini öğrenme açısından çok büyük önem taşımaktadır. Oluşturulan folklor ekipleri, kültürlerinin tanıtımında çok önemli yere sahiptirler. Şor alfabesi hakkında ve ilkokullarda Şorca dersleri için ders kitapları basılmıştır. Dağlık Şor bölgesinin bir bölümünde kurulan Millî Parka turistik geziler düzenlenmektedir. Yerel yönetim, bölgenin çevre sorunlarına, sosyal ve ekonomik sorunlarına ilişkin çözümler üretmeye çalışarak, halkın kültürel canlanmasını sağlama çabaları içerisinde.

Dil yapısında değişimler, etnik yapıda dönüşümün bir parçasını oluşturmaktadır.

Dil yapısındaki değişimleri dilin fonksiyonel gelişimi ve günlük konuşma dilindeki değişimler şeklinde tanımlayabiliriz. Şorların sayısı ve dağılımı dil yapısındaki değişimlerin meydana gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Şorların bölgedeki diğer halklarla iç içe yaşadığı ve bölgenin sosyal ve ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda, dil yapısındaki değişimin nedenleri açıkça görülebilir.

Dil yapısındaki değişimlere ilişkin en önemli kaynak olan nüfus sayımları verilerine bir göz atalım. Dil unsuru nüfus sayımlarına 1897 yılından itibaren dahil edilmeye başlamıştır. S.K.Patkanov'un verdiği bilgilere göre 1897 nüfus sayımında, Kuznetsk Bölgesi'nde 6118'i erkek ve 5919'u kadın olmak üzere Şorca konuşan kişi sayısı toplam 12.037 olarak belirlenmiştir. 1897 yılı sayımında etnik dağılımı belirleyen başlıca unsur dil olmuştur.[8]

1926 yılındaki ilk Sovyet nüfus sayımı, devrim öncesi ve Sovyet yönetimin ilk yıllarındaki dil yapısındaki değişimlerin sonuçlarını yansıtmaktaydı. Bu sayımda esas olarak konuşma dili dikkate alınmaktaydı. Dil olarak Şorlarda sadece Şorca belirtilmişti ve Rusça veya diğer diller bölümü bulunmamaktaydı.[9] 1926 nüfus sayımı sonuçları Şorların Rusça

bilgilerinin çok düşük olduğunu göstermektedir. Kuznetsk Bölgesi Şor nüfusunun sadece %5'i ana dili olarak Rusça'yı belirtirken, ana dili olarak Şorca'yı belirtenlerin oranı ise %94.6'ydı. Ana dil konusunda kent ve kırsal kesimdeki dağılımlara bakıldığında ortaya ilginç bir tablo çıkmaktadır. Sayım verilerine göre kırsal kesimdeki nüfusun %5'i Rusça'yı ana dili olarak gösterirken, kentte bu oran %78.6 olarak belirlenmiştir. Fakat Şorların büyük bölümünün (%99.2) kırsal kesimi oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu konuyla ilgili cinsiyet bakımından dağılıma baktığımızda sayım verileri kadınların erkeklere göre ana dili konusunda daha duyarlı olduklarını göstermektedir.

1926 yılında kentlerde yaşayan kadınların %26'sı ana dili olarak Şorca'yı belirtirken, erkeklerde bu oran %17.8'dir. Kırsal kesimde de durum farksız değildir.

1959 nüfus sayımı Şorların ana dillerinin yanı sıra Rusça veya diğer dilleri konuşabilme oranları hakkında bilgiler de içermekteydi. Nüfus sayımı verileri kentte yaşayanlarda ikinci bir dil konuşma oranında artışın yaşandığını göstermiştir. Kent nüfusunun %25'i ana dili olarak Rusça'yı belirtmiştir. Bu yıllarda erkek nüfusun hızlı bir şekilde Rusça'ya geçiş eğilimi devam etmekteydi.

1970, 1979, 1989 yıllarında yapılan nüfus sayımı verileri Şorların Rusça'yı anadili olarak benimseme eğilimlerinin devam ettiğini göstermektedir.[10] 1970 yılı sayımında ana dili Şorca olanların oranı %59.4 iken, bu oran 1989 yılı sayımında artış göstererek %76.6 olarak belirlenmiştir. 1970 yılında %37.2 iken 1989 yılında %39.1'e kadar yükselmiştir. Cinsiyet açısından durum daha önceki yıllardan herhangi bir farklılık göstermemiştir.

Son sayımlar Şorların ikinci bir dil kullandıklarına dair verileri analiz etme olanağı vermektedir. 1970, 1979 ve 1989 yılı sayım verilerini karşılaştırdığımızda ikinci dil olarak Rusça'yı belirtenlerin oranında önemli düşüşler görülmektedir. 1970 yılında %62.5 olarak belirlenen bu oran 1989'da %53.3'e kadar gerilerken, ikinci dil olarak Şorca'yı gösterenlerin oranı %4.7'den %5.9'a çıkmıştır. 1970 sayımından itibaren

ikinci bir dil bilmeyenlerin oranında da artış görülmüştür. Özellikle, kadınlarda bu oran 1970'te %33.4 iken 1979'da %41.2'ye yükselmiş, fakat daha sonra %28.7'lere gerilemiştir. Kent ve kırsal nüfus açısından ele aldığımızda, Rusça'yı ikinci dil olarak belirtenlerin oranının kentte daha düşük olduğunu görmekteyiz.

Nüfus sayımları verileri, Kemerovo vilayetinde yaşayan Şorların hızlı bir şekilde Ruslar tarafından dil asimilasyonuna uğratıldıklarını göstermektedir.

1979 ve 1989 yılları arasında yaptığımız anket sonuçlarını karşılaştırdığımızda ortaya çıkan tablo, nüfus sayımlarında elde edilen verilerden farklılık göstermemektedir. Geçen on yılda Rusça'yı konuşabilenlerin (konuşma, yazma, okuma) oranı %72.8'den %77.1'e yükselirken, Şorca mevzu bahis olduğunda bu oran %20.1'den %3.3'e kadar gerilemiştir. Şorca bilmeyenlerin oranı %7'lik bir artışla %0.2'den %7.1'e çıkmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, on yıl önce olduğu gibi, 1988 yılında da erkekler kadınlara oranla Rusça'yı daha iyi konuşabilmekteydiler. 1976 yılında Rusça konuşan erkeklerin oranı %78.8 iken, 1986 yılında bu oran %86.9'du. Kadınlarda bu oran artış göstermekteydi (%67.1'den %76.1'e). Şorca konuşan, fakat okuma-yazması olmayan erkeklerin oranı %64.5'ten %59.2'ye gerilerken, kadınlarda %60'dan %64.3'e yükselmiştir. Bu veriler hem kadın, hem erkeklerde Şorca konuşabilenlerin sayısında hızlı bir düşüşün yaşandığının bariz göstergesidir.

Rusça'nın Şorlar arasında yaygınlaşması bu dilin günlük hayatın her alanında kullanılmasına yol açmaktadır. 1986 yılında yaptığımız anket sonuçları böyle bir eğilimin varlığını gözler önüne sermektedir.

Öyle ki 1976 yılında genç erkek ve kadınlar eşleriyle daha çok Rusça, yaşlılar ise Şorca anlaşılmaktaydı. Daha önceki yıllarda eşleriyle Rusça konuşanların sayısı çok düşüktü.

1976 yılı anketine katılanların %54.5'i eşleriyle Şorca, %44'ü ise Rusça konuştuklarını belirtirken, 1986 yılında yapılan ankette bu oranlar sırasıyla %52.6 ve %47.6 olarak belirlenmişti.

Rusça, temel iletişim dili olup, iş yerlerinde, aile içinde ve

günlük hayatın hemen-hemen her alanında kullanılmaktadır. Ebeveynlerle iletişim kurmada Rusça veya Şorca kullanılması arasındaki fark giderek azalmıştır. 1970'te ebeveynleriyle Şorca konuşanların oranı %67.9, Rusça %29.3 iken on yıl sonra bu oranlar %34.3 ve %58.1 olarak belirlenmiştir.

Günümüzde Şorlarda çift dillilik yaygınlık kazanmıştır. Artık hemen hemen her Şor'un bildiği Rusça, sadece bölgedeki diğer halklarla değil, aynı zamanda kendi aralarında da iletişim dili haline gelmiştir. Ana dilini Rusça veya diğer SSCB halklarının dili olarak gösterenlerin oranı 1979 yılında %37.4 iken 1989 yılına gelindiğinde %40'ın üzerindeydi. Bu Şorlar üzerindeki dil asimilasyonunun korkunç boyutlarda olduğunun bariz bir örneğidir.

Şorlar, diğer Sovyetler Birliği halklarında olduğu gibi günlük konuşmalarında "kolhoz", "lespromhoz", "klub", "selsovet" "şkola" vb. gibi Rusça kelimeleri sıkça kullanmaktadırlar.[11] Şorlar kendi dillerinin özelliklerini konuştukları dilde sık sık kullanırlar. Böylece dildeki yapısal bozukluklar kendini telaffuzda, fonetik ve sözdiziminde değişimler şeklinde göstererek enterferansa yol açmaktadır.[12]

Enterferansa örnek olarak, akarsu isimleri terimler (ekler)- Sug (-Zug, -Sung, -Su, -Zu) (Şor dil kurallarına göre söylenir) Rusça'ya uyarlandığı zaman -Sa, -Za, -Zı şekline dönüşür. Çilisung'dan Çilisu, Kişisung'dan Kişi, Şorca'daki Köbürzüg Rusça Kabırza vb.[13] gösterilebilir. Bu adlar sadece Ruslar tarafından değil, aynı zamanda Şorlar tarafından da sıkça kullanılır. Fonetik değişim düzeyi durumdan duruma, örneğin, Rusça ve Şorca dil bilgisine göre farklılık göstermektedir. Coğrafya ve nesne adlarında değişim olayları gittikçe artmaktadır. Bunun nedeni olarak Şorların geleneksel uğraşı alanlarının yok olması, iş bulma umuduyla küçük kasabalardaki nüfusun göç etmesi gösterilebilir.[14] Şor kasabalarında Rusların sayısındaki artışlar ve Şorların azınlık durumuna düşmesi bugün birçok yer adının Şor gençleri tarafından sadece Rusçaya uyarlanmış şekliyle bilinmektedir. Dil enterferansına bir başka örnek küçültme eki -Çik (Şorca-Çak, -Çah) gösterilebilir (Taştakolçik, Karakolçik gibi).[15]

Dağlık Şor'daki Rusça yer adları daha geç döneme ait olduğundan ikili yer adları mevcut olduğunu söylememiz gerekir. Örneğin, Soldatka (Çuktıg) nehri, Krutaya (Erpep) nehri gibi. Bazen de Şorca yer adları Rusça tercümeleriyle karşılaşmak mümkündür (Kazıngaş-Berezovaya Reçka, Karazug-Çernaya Reçka gibi).[16] Ne yazık ki Rusça yer adları Şorlardan sıkça duyulabilir.

Dil yapısındaki değişimler antroponimiye (isim kökeni bilimi) de yansımıştır. Şorların milli adları unutulmuş durumdadır. Bugün Şorlar çocukları için ya Rus ya da diğer halkların isimlerini kullanmaktadırlar. Bir zamanlar her Şorun kendine özgü bir adı vardı (aynı adların olması istisnai durum teşkil etmekteydi). Araştırmacı Kurpeşko'ya göre Şorlarda ev eşyası veya insan faaliyetini ifade eden isimler: "Saba"-Büyük deri tulum, "Altın Saba"-Altın Tulum gibi; bitki ve hayvan alemi ile ilgili adlar: erkek adı "Altın Kuş"-Altın Kuş, Kadın adları "Aaar"-Arı, "Kuu"-Gu vb.; giyim ve süs eşyaları ile ilgili adlar: "Torgu"-İpek, kadın adları "Ak Torgu"- "Ak İpek", "Sarıg Torgu"-Duru İpek; ev aletleri ile ilgili adlar: erkek "Temir"-Demir, "Kok Molat"-Mavi Çelik; gök cisimleri (Şamanizmin etkisi Şor adlarında da görülmektedir.) ile ilgili adlar: erkek adı "Ulgen"- "merhametli yüksek ilah", Gök anlamında, kadın adları "Çıltıs"-Yıldız, "Şolben"-Çoban Yıldızı, Venüs; toplumsal ilişkileri yansıtan adlar: erkek adı Kan-Kaan, Ak Kan-Beyaz Kaan; görünüm, yaş, insan karakterini yansıtan adlar: "Ak Sagal"-Aksakal, "Ak Paş"- Beyaz Baş, Beyaz Saçlı, "Psstanaş"-Yaşlı, "Sanaan"-Düşünen gibi adların kullanıldığını belirtmektedir. Şorlar'ın (Altay Ruhban misyonerlerince) Hristiyanlık dinini kabul ettirilmelerinden sonra ve özellikle Ekim Devrimi sonrası bu adlar Rus adlarıyla değiştirilmiştir.[17]

Günümüzde Şorların hemen-hemen hepsi diğer halk ve etnik gruplarla iletişim dili olarak Rusçayı kullanmaktadırlar. Bununla beraber, araştırmalarımız Şorların Rusça'yı Dağlık Şor'da yaşayan diğer halk ve etnoslarla iletişim dili olarak kullanmakla beraber, kendi aralarında da kullanmakta olduğunu göstermiştir. Rusça, günlük hayatın her alanına girmiştir ve

hızlı bir şekilde ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda bölgenin etkisiyle, uzun zaman Şorca eğitimin verilmemesi ve sürekli yayınların olmaması nedeniyle Şorca yapısal değişikliklere uğramıştır. Genel olarak Sibiryâ'da yaşayan tüm az sayılı halklara özgü, dilde yapısal değişikliklerin meydana gelmesi Şorca için de geçerliliğini korumaktadır.

Farklı milliyetlere mensup kişilerin evlilikleri, bir halkta etnik değişim sürecinin gelişim hızını belirleyen önemli unsurlardan biri sayılmaktadır.

Milliyet bakımından karışık ailelerin varoluşu hem etnik yapıyı, hem de o bölgenin yaşam tarzı ve kültürünü önemli ölçüde etkilemektedir.

Kural olarak, karışık evlilikler ister sağlamlaştırma, ister asimilasyon veya entegrasyon süreci şeklinde olsun etnik yapıda değişimler sürecini hızlandırır. Bu evliliklerin ortaya çıkması veya artış göstermesi önemli ölçüde etnik yapıdaki değişim sürecinin gidişatına ve yönüne bağlıdır. Farklı milliyetlere mensup kişilerin evlilikleri bir yandan etnik yapıdaki değişim sürecini etkilemekte, diğer yandan bu sürecin sonucu olmaktadır. 1960-1980 yılları arası SSCB'de yaşayan farklı milliyete mensup kişilerin evliliklerinde artış eğilimi görülmekteydi. Bu durumu, ülkenin farklı bölgelerinde bir çok etnolog ve sosyologun yaptığı araştırmalardan çıkan sonuçlar da doğrulamaktadır. Karışık evliliklerin ortaya çıkmasının başlıca nedeni ülkedeki etniklerin yayılma şeklidir. Dağlık Şor'da halkların dağınık bir şekilde yerleştirilmiş olması, doğal olarak bölgede söz konusu evliliklerin artışına yol açmıştır.

Kemerovo vilayetinin Taştıgöl, Kuzedetevo ve Mıski (daha sonraları Kuzedetevo Mıski bölgesine, Mıski ise Novokuznetsk bölgesine bağlanmıştır.) bölgelerinde bu konuyla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu bölgeler Şorların yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir.

Kaynak olarak Kemerovo vilayeti Nikâh Memurluğu arşivleri, Omsk Üniversitesi Batı Sibiryâ tarihi ve etnografyası araştırmaları, 1976 ve 1985 yıllarında Taştıgöl ve Novokuznetsk bölgelerine bağlı Çuvaşsk, Ust-Anzas, Ust-

Kabırza, Ust-Kolzas, Kızıl Şor, Nikolaevsk, Çilişu Anzas köy Sovyet'leri verileri kullanılmıştır. Nikâh Memurluğu verileri 1931-1988 yıllarını kapsamaktadır. Araştırma, tarafların milliyetleri belirtilmediğinden 1962-1970 yılları arası dönemi içermemektedir. Ayrıca, 1930-1940 yılları arasındaki dönemde sadece karışık evlilikler kayıtlara geçtiğinden, bu yıllara ilişkin verileri genelleme yaparak geçtik.

Verilerin analizini yaparken Şorların evliliklerini 1931-1960 ve 1971-1988 yılları olarak iki döneme ayırmaktayız. Birinci döneme ilişkin sadece bazı ayrıntıları belirtmekle yetineceğiz. İkinci dönem ise çalışmalarımızın esasını teşkil ettiğinden bu dönemi ayrıntılarıyla inceleyeceğiz.

Kuzedetevsk ve Taştagol bölgelerindeki Şor evliliklerini incelediğimiz 1931 yılından 1950 yılına kadarki karışık evlilik oranının %23'ten %40.5'e yükseldiğini, Şorlar arası evliliklerin ise %77'den %59.5'e gerilediğini görmekteyiz. 1931-1935 yılları arasında karışık evlilik oranı %23, diğeri ise %77; Kuzbass bölgesinde sanayileşmenin hızlandığı savaş öncesi beş yıllık dönemde ise %27.6 ve %72.4 olarak belirlenmiştir. II. Dünya Savaşı ve sonraki beş yılda karışık evlilik oranı hızlı bir artış göstererek %40.5'lere yükselmiştir. Etnik yapıda değişim sürecinin hızlanmasının başlıca nedeni II. Dünya Savaşı sırasında Doğuya yapılan zorunlu göç olmuştur. Dağlık Şor bölgesinde II. Dünya Savaşı döneminde toplam evlilik sayısında hızlı bir düşüş görülürken karışık evlilik oranında önceki döneme oranla %7.2'lik bir artış kaydedilmiştir. 50'li yıllarda Kuzbass'a yapılan göçün azalması, Dağlık Şor bölgesinde kolhozların kapatılması ve bölgedeki halkların iş arama amacıyla burayı terk etmesi sonucu Şor evlilik oranında bir artış gözlenmiş ve oranı %83.5 olarak belirlenmiştir.

70'li yıllarda karışık evliliklerin oranında önemli bir artış görülmekteydi. Kırsal alanlardan kente başlayan yeni göç dalgası bunun en önemli nedeni sayılabilir. Bunun sonucu 1971-1975 yılları arasında %58.1 olan Şor evlilik oranı, 1986-1988 yıllarında %56.7'ye kadar geriledi. Karışık evlilik oranı aynı dönemlerde %41.9'dan %43.3'e kadar bir artış

gösterdi.

1970'li yıllarının ortalarından 1980'li yılların ortalarına kadar karışık ve normal evlilik oranları aynı nispetteydi. Evlilik sayısının en yüksek dönemi (673 evlilik) 1981-1985 yılları arasında görülmüştür. Bunun nedeni büyük ihtimalle, çocuk bakımı için verilen ücretli izin süresinin arttırılması ve çocuk parası ödenmesi hakkında 1982 yılında çıkan karar olmuştur. Çünkü 1981 yılında 128 resmi nikah kaydedilirken, bu sayı 1982 yılında 156 olarak belirlenmiştir.

Eğer Şorların, yaşadıkları bölgeye göre evliliklerini incelersek ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır. Anayol ve demiryolu hattı geçen, birkaç kent ve kırsal alanları içeren Novokuznetsk bölgesinde 1973 yılında karışık evlilik oranı %53.1 olarak belirlenmiştir. Sonraki yıllarda da karışık evlilik oranı sürekli artış göstermiştir.

Şorların yoğun olarak yaşadıkları Taştagol bölgesinde Şor evlilik oranının yüksek oluşunun başlıca nedeni nispî tecrittir. Görüldüğü üzere yerleşim faktörü Şorların etnolojik yapılanma sürecinde önemli rol oynamıştır.

Karışık evliliklerin etnik dağılımına bakıldığında Şorların genelde (%70.8) Ruslarla evlilik yaptıklarını söylemek mümkündür ki, bu Rusların yerleştirme politikasından kaynaklanmaktadır.

1931-1935 yıllarında toplam evliliklerin %3.5'ini Rus-Şor, %15.2'sini Şor-Rus evlilikleri oluşturmaktadır. 1956-1960 yılları arasında bu oranlardaki farkta önemli düşüş görülmüştür ve koca Rus-eşi Şor evlilikler %6.1, koca Şor-eşi Rus %4.7 olarak belirlenmiştir. Bir sonraki dönemde Rus-Şor evliliği %18, 1981-1985 yılları arasında %22.1 olarak belirlenmiştir. 1931-1960 yılları arasında Ukrain, Beyaz Rus, Mordva, Özbek, Alman, Tatar, Udmurt vb. milliyetlere mensup kişilerle evlilikler ender görülürken, 1971-1988 yılları arasında Ukrainlerle 31, Beyaz Ruslarla 6, Mordvalılarla 5 vb. evlilik kaydedilmiştir.

Şorlarla Altay ve Hakaslar arasındaki tarihi kökler, paylaştıkları ortam, dil ve kültürel benzerlikler, ortak antropolojik özellikler bu halklar arasında evliliklerin

artmasının en önemli faktörü olarak göze çarpmaktadır. Nitekim bu halklar arasındaki evlilik oranı toplam evliliklerin %3.2'sini oluşturmaktadır.

Son yıllarda Şorlarda, karışık evlilik oranında hızlı bir artış görülmüş (%43'ten fazla), bu evliliklerin büyük bir kısmını (%71) Ruslarla yapılan evlilikler oluşturmuştur. Bu evliliklerin 2/3'ü Şor kadınlarıyla yapılmıştır.

Doç. Dr. Galina M. PATRUŞEVA,

Omsk Devlet Üniversitesi Etnografi ve Müzecilik Bölümü /Rusya.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 752-759.

■ Dipnotlar:

[1] Kimeev V. M., Şortsı. Kto Oni?, s. 161-171.

[2] Trubaçev N. S., "S Tsvetoçnih poley", Krasnaya Şoriya, 1976, 20 Temmuz.

[3] Patruşeva G. M., Novatsii i Traditsii v Kulture Şortsev na Sovremennom Etape, Problemi Arheologii i Etnografii Sibiri i Tsentralnoy Azii, İrkutsk 1980, s34.

[4] Tokmaşev Y., Akçelova-Şihaleva N., "Şorskiy Folklor", Krasnaya Şoriya, 1985, 25 Aralık.

[5] Şorskaya Skazka "Çaştan i Kapçit", Krasnaya Şoriya, 1986, 17 Mayıs.

[6] Volosyanaya Struna, M., 1976, s. 136.

[7] Potapov L. P., Altayskiy Şamanizm, Sverdlovsk 1991, s. 37-39, 294-298.

[8] "Material! Etnografiçeskoy Ekspeditsii", 1985 g., İnv. 43-3, s. 3, Arhiv Muzeya Arheologii i Etnografii Omskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

[9] Patkanov S. K., Statistiçeskiye Dannıye, Pokazıvayusiye Plemennoy Sostav Naseleniya Sibiri, Yazık i Rodı İnorodtsev, SPb., 1911, c. 2, s. 274-275.

[10] Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 17 Dekabrya 1926 Goda, M., 1928, c. 4, s. 42-43, 48-49.

[11] İtogi Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1959 Goda RSFSR, M., 1973, c. 4, s. 412-413.

- [12] İtogi Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1970 Goda, M., 1973, c. 4, s. 93, 41-60; Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1979 Goda, M., 1979, s. 33, 39, 45, 51, 57, 63, 68, 73, 77, 83, 90, 96, 102, 108, 114, 119, 124, 128; İtogi Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya po Kemerovskoy Oblasti 1989 Goda, Vıp. 4, Natsionalnıy Sostav, Kemerovo 1990, s. 14, 21, 26, 30, 42, 60.
- [13] Anjiganova O. P., "Rol Russkogo Yazıka v Obrazovanii Hakasskoy Lingvistiçeskoı Terminologii", Sotsialno-Kulturnıye Protsessi v Sovetskoı Sibiri: Etnokulturnıye Protsessi, Omsk 1985, s. 21-23; Valeev B. F., "İnternatsianalizm v Yazıke Sibirskih Tatar na Sovremennom Etape", Sotsialno-Kulturnıye Protsessi v Sovetskoı Sibiri: Etnokulturnıye Protsessi, Omsk 1985, s. 15-19; Galstyan A. P., "Nekotorıye Aspektı Armano-Russkogo Dvuyazıçiya (Po materialam Etnosotsialogoçiskogo İssledovaniya Naseleniya Yerevana)", SE. 1987, no 6, s. 81-91; Morev Y. A., "Yazıkovaya Situatsiya u Selkupov na Sovremennom Etape", Sotsialno-Kulturnıye Protsessi v Sovetskoı Sibiri, Omsk 1985, s. 12-15; Tumaşeva D. G., Gilyaziyeva A. P., "Vliyaniye Russkogo Yazıka na Dialektı Sibirskih Tatar", Sotsialno-Kulturnıye Protsessi v Sovetskoı Sibiri: Etnokulturnıye Protsessi, Omsk 1985, s. 19-21; Tsıdıpova Z. P., "Buryatsko-Russkoye Dvuyazıçıye i Rol Şkolı", Sotsialno-Kulturnıye Protsessi v Sovetskoı Sibiri: Etnokulturnıye Protsessi, Omsk 1985, s. 17-19.
- [14] Gordeeva O. İ., "Ob Odnoy Storone Osvoyeniya Şortsami Russkogo Yazıka. Proiznoşeniye Soglasnih v Reçi Şortsev na Russkom Yazıke", Uç. Zap. TGU, 1971, s. 176-180.
- [15] Abdrahmanov M. A., "Toponomiya Gornoy Şorii", Nekotorıye Voprosı Geografii, Ekonomiki i Kulturi Kuzbassa, Novokuznetsk 1966, s. 17.
- [16] Qispyakov E. F., "Otrajeniye Hozyaystvennogo Uklada Şortsev v Yazıke", Nekotorıye Voprosı Geografii, Ekonomiki i Kulturi Kuzbassa, Novokuznetsk 1966.
- [17] Abdirahmanov M. A., "Toponomiya Gornoy Şorii", Nekotorıye Voprosı Geografii, Ekonomiki i Kultun Kuzbassa, Novokuznetsk 1966, s. 17. Taryhy makalalar